

תוכנית לימוד לסמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

13687

"מורנו" להחזיר עטרה ליושנה

סמיכה לרבנות ללא היתר הוראה

מכון גבוה
ללימודי היהדות
ירושלים

מאבות מלאכות שבת (שיעור 15)

מלאכת לש

יחידה מספר 65

אנו עומדים לסיים את לימוד סדרת המלאכות העוסקות בהכנת לחם לקראת אפייתו = 'סידורא דפת', והכנת האוכל לבישול באופן כללי (למלאכת מבשל ייחדנו סדרה בפני עצמה). השלב האחרון ב'סידור הפת' לפני האפייה היא הלישה. הלישה היא ערבוב הקמח במים והפיכתם לעיסה. מהו השלב, או השלבים, מתוך הנת העיסה, כלולים באב המלאכה? והאם לישת חומרים נוספים, חוץ מקמח, כלולים במלאכת לש? בשיעור זה נברר את גזרי מלאכה זו, ובכך נסיים את הסדרה.

מהות מלאכת הלש

הלישה הקלאסית היא ערבוב הקמח במים והפיכתם לעיסה. מהי ההגדרה המדויקת של המלאכה? לכאורה ניתן להתמקד באחד משני מוקדים, כפי שהתלבט באגלי טל –

אגלי טל מלאכת לש ס"ק ט אות יב

שני עניינים הם בלישה. האחד – מה שמרכיב האוכל והמשקה. והשני – מה שמתדבקין אהדדי כל חלקי הקמח, עד שנעשה גוף אחד

האם מוקד המלאכה ביצירת התערובת, או בחיבור החלקים השונים? לשאלה זו ישנן השלכות משמעותיות רבות. נבחן את הסוגיה ממקורה.

המשנה והמחלוקת שבפרק א'

למדנו בשיעור #10 שנחלקו בית הלל ובית שמאי אם יש איסור שכליו של האדם יפעלו עבורו בשבת. אם מוטל על האדם להשבית את כליו. במשנה הובאו מספר דוגמאות לכך –

משנה מסכת שבת פרק א משנה ה

בית שמאי אומרים אין שורין דיו וסממנים וכרשינים אלא כדי שישורו מבעוד יום ובית הלל מתירין: מהו האיסור בשריית הדיו והסממנים? בפשטות יש בכך שתי מלאכות – צובע, ולש.

❖ הרחבות – מלאכת צובע בשריית הדיו

הגמרא דנה בשאלה אם שריית הדיו במים היא מלאכת לש –

תלמוד בבלי מסכת שבת דף יח עמוד א

מאן תנא נתינת מים לדיו זו היא שרייתן? - אמר רב יוסף: רבי היא, דתניא: אחד נותן את הקמח ואחד נותן את המים - האחרון חייב, דברי רבי. רבי יוסי [ברבי יהודה] אומר: אינו חייב עד שיגבל. אמר ליה אביי: ודילמא עד כאן לא קאמר רבי יוסי - אלא בקמח דבר גיבול הוא, אבל דיו דלאו בר גיבול הוא - אימא ליחייב! - לא סלקא דעתך, דתניא: אחד נותן את האפר ואחד נותן את המים - האחרון חייב, דברי רבי. רבי יוסי ברבי יהודה אומר: עד שיגבל. ודילמא: מאי אפר - עפר, דבר גיבול הוא. - והתניא: אפר, והתניא: עפר! - מידי גבי הדדי תניא?

רש"י מסכת שבת דף יח עמוד א

מאן תנא נתינת מים לדיו - ואף על פי שלא גיבול הדיו - זו היא שרייתן, והוי לישא דידיה בהכי, ומיחייב משום לש, דהא מתנייתן ליכא גבול, ואפליגו בה מבעוד יום, מכלל דבשבת חייב חטאת הוא. האחרון חייב - משום לש, שהוא אב מלאכה. אפר - לאו בר גיבול הוא. עפר - בר גיבול הוא לטיט של בנין. והא תניא - תרתי מתניתא, חדא דאפר וחדא דעפר. מידי גבי הדדי תנינהו - חדא תניא רבי חייא, וחדא תניא רבי אושעיא, וחדא מינייהו תניא לעפר בלשון אפר.

חברותא שבת דף יח עמוד א

שנינו במשנה: אין שורין דיו. שמע מינה כי שרית דיו במים - מלאכה דאורייתא היא, והיא תולדה דלישה. שהרי לא אסרו בית שמאי אלא מלאכה דאורייתא, כאמור בסיפא דמתניתין. והוינן בה: מאן הוא האי תנא דאית ליה "נתינת מים לדיו - זוהי שרייתן", והרי הוא חייב עליה משום "לש" אף בלא גיבול? אמר רב יוסף: מתניתין - רבי היא. דתניא: אחד נותן את המים, ואחד נותן אחריו לתוכו של הקמח את המים, או אחד נותן את הקמח והשני את המים - הנותן האחרון חייב משום לש. שנתנית מים בקמח או איפכא נחשבת ללישה, ולא בעינן גיבול. רבי יוסי ברבי יהודה אומר: אינו חייב משום לש, עד שיגבל את הקמח במים. והוא הדין נתינת דיו במים, לרבי - היא לישא. ומתניתין אזלא כוותיה. אמר ליה אביי לרב יוסף: ודלמא מתניתין ככולי עלמא אזלא? כי עד כאן לא קאמר רבי יוסי דבעינן גיבול, אלא בקמח, ד"בר גיבול" הוא. וכיון שדרכו בכך, כל שלא גיבלו לא עביד דרך לישא. אבל דיו, דלאו "בר גיבול" הוא, אימא ליחייב בנתינתו במים בלבד, ואף בלא גיבול, משום שכן היא דרך מלאכתו! אמר ליה רב יוסף לאביי: לא סלקא דעתך לחלק כן. דהתניא: אחד נותן את האפר ואחד נותן את המים - האחרון חייב, דברי רבי. רבי יוסי ברבי יהודה אומר: אינו חייב עד שיגבל. והרי אפר לאו בר גיבול הוא. ואפילו הכי קאמר ביה רבי יוסי ברבי יהודה, דאינו חייב בלא גיבול. אלמא, פליגי אף בדבר שלא "בר גיבול" הוא! אמר ליה אביי: משם אין ראייה. כי דלמא מאי "אפר" - עפר, ד"בר גיבול" הוא. ומשום כן פוטר בו רבי יוסי ברבי יהודה אם לא גיבלו. אבל דבר שהוא בר גיבול יש לומר שאינו חייב עד שיגבלו. ודחי רב יוסף: אינך יכול לתרץ כי כונת הברייתא ב"אפר" הינה לעפר. שהרי שתי ברייתות נפרדות שנינו בענין זה. א. והתניא בחד מינייהו "אפר". ב. והתניא באידך "עפר". שמע מינה ד"אפר" לאו היינו עפר, אלא בתרוייהו פליגי. ומהדרינן: מידו, האם, גבי הדדי תניא הני תרי ברייתות? והאם חד גברא תנא להו? והא כל ברייתא קתני לה בפני עצמה. וחדא תני לה רבי חייא, וחדא תני לה רבי אושיעא. ואם כן, שפיר מצינו למימר ששתי הברייתות מתייחסות לעפר. אלא דאחת מהן נקטה לעפר בלשון "אפר". אבל באפר, שלא בר גיבול הוא, מודה רבי יוסי דלא בעינן בו גיבול. והוא הדין לדיו. ומתניתין אזלא שפיר אף כוותיה.

בברייתא, רבי אומר שעצם שפיכת המים לקמח מחייבת חטאת. רבי יוסי בר"י חולק על כך, ואומר שאין חיוב עד שיערבב, ויעשה מהם עיסה אחת.

ברם, במשנה לא מדובר בקמח, אלא בדיו. אביי מציע שרבי יוסי בר"י סובר כי אין חיוב על הוספת המים, במקרה של הקמח, מכיוון שתערובת זו לא הגיעה למיצויה. לעומת זאת, כאשר מדובר בדיו, אין מה לגבל. האם רבי יוסי בר"י מסכים שיש לחייב במקרה זה על עצם הוספת המים? רב יוסף דוחה את הצעתו של אביי, מכיוון שישנה ברייתא בה רבי יוסי בר"י חולק באותה המחלוקת לגבי אפר, שאיננו מתגבל.

ברם מוצעת גרסה הגורסת בברייתא "עפר", שאכן ניתן לגבל, כך שבסופה של סוגיה אביי אינו בהכרח חחר בו.

מהסוגיה אנו למדים שתי מחלוקות -

מחלוקת התנאים המובהקת היא לגבי חומרים ברי גיבול. לפי רבי עצם נתינת המים מחייבת. לפי רבי יוסי בר"י ברבי יהודה חייבים על הגיבול, לא על הוספת המים.

האמוראים חלקו בשאלה מה סוברים התנאים ביחס לחומרים שאינם ברי גיבול. לפי אביי, בחומרים שאינם ברי גיבול, מוסכם שחייב על עצם נתינת המים. לפי רב יוסף, המחלוקת במקומה עומדת, ולפי רבי יוסי בר"י אין חיוב על הוספת מים לחומר שאיננו בר גיבול עד שיגבל.

צריך לחדד את משמעות המשפט האחרון. רב יוסף אומר שלפי רבי יוסי בר"י, האמירה "אינו חייב עד שיגבל" נכונה גם ביחס לחומרים שאינם ברי גיבול. מהי משמעות האמירה "עד שיגבל" ביחס לחומר שאיננו ניתן לגיבול? לכאורה ניתן להציע שתי אפשרויות -

א. אינו חייב מדאורייתא אלא כאשר מבצע את פעולת הגיבול. אמנם החומר לא יתגבל, עיסה לא תיווצר, אך פעולת הערבוב, הגיבול, אסורה מדאורייתא.

מובן שיש חידוש משמעותי בטענה זו. לא בכדי אביי הציע שרבי יוסי בר"י יודה שכאשר מדובר בחומר שאיננו בר גיבול, החיוב יהיה בשעת נתינת המים, ולא בשעת הערבוב. יש לברר מדוע המערבב יהיה חייב על ערבוב שאיננו משפר את התערובת!

ב. "אינו חייב מדאורייתא עד שיגבל". כיצד מגבלים אפר? תשובה: אי אפשר. כלומר, טענתו היא שמכיוון שמלאכת לישא מתייחסת לגיבול, לעולם מלאכת לישא מתייחסת לחומרים ברי גיבול בלבד, ולעולם לא ניתן לבצע אותה בחומרים שאינם ברי גיבול (חשוב לציין שרבי יוסי בר"י אומר בכל פעם "אינו חייב עד שיגבל". בהחלט יתכן ששפיכת המים אסורה מדרבנן, אך אב מלאכה דאורייתא אין כאן).

המשנה והמחלוקת שבפרק כד

ברם, הנושא של הוספת המים לחומר שאיננו בר גיבול מפורש במשנה בהמשך המסכת -

משנה מסכת שבת פרק כד משנה ג

נותנין מים למורסן (קליפת זרעי החיטה) אבל לא גובלים

לכאורה משנה זו מניחה את הנחתו של רבי יוסי בר"י לפי הבנת רב יוסף, שאין איסור להוסיף מים לחומר שאיננו בר גיבול. לפי אב"י המשנה איננה מובנת. לפי אב"י, מוסכם על התנאים שאסור להוסיף מים לחומר שאיננו בר גיבול!

טרם נפנה לגמרא, חשוב לשים לב שלכאורה מהמשנה שבפרק א עלה שאסור לתת מים על חומר שאיננו בר גיבול בשבת, ומהמשנה בפרק כד עולה שפעולה זו מותרת. חשוב לשים לב שלכאורה הערה זו נכונה גם ללא קשר לשאלת העמדת משנה זו כתנא זה או אחר (רב יוסף ואב"י חולקים אם המשנה בפרק א' היא רק אליבא דרבי או לא. אך לעניין ההערה הנוכחית נקודה זו איננה משנה). בלית נתונים נוספים, כאשר ישנן שתי משניות שלכאורה חולקות המובאות בש"ס המשנה, הלכה כמשנה המאוחרת. לפי זה, לכאורה יש להכריע כמשנה בפרק כד כנגד המשנה בפרק א'. מצד שני, מקובל לפסוק כרבי במחלוקת נגד תנא בודד (הלכה כרבי מחברו). אם כך, יש מקום להתלבט כמי לפסוק. נעבור לגמרא והראשונים.

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קנה עמוד ב

אמר אב"י: אמריתיה קמיה דמר, מתניתין מני? ואמר לי: רבי יוסי בר יהודה היא, דתניא: אחד נותן את הקמח ואחד נותן לתוכו מים - האחרון חייב, דברי רבי. רבי יוסי בר יהודה אומר: אינו חייב עד שיגבל. - דילמא עד כאן לא קאמר רבי יוסי בר יהודה התם - אלא קמח דבר גיבול הוא, אבל מורסן דלאו בר גיבול הוא - אפילו רבי יוסי בר יהודה מודה?

עד כאן לכאורה אב"י מספר לנו את הסיפור של הסוגיה בדף י"ח. אך כאן הסוגיה פונה לכיוון אחר -

- לא סלקא דעתך, דתניא בהדיא: אין נותנין מים למורסן, דברי רבי. רבי יוסי בר יהודה אומר: נותנין מים למורסן

רש"י מסכת שבת דף קנה עמוד ב

מתניתין מני - דקתני נותן מים לתוך המורסן, דנתינת מים לא זהו גיבולו. אפילו ר' יוסי בר"י מודה - דזהו גיבולו.

חברותא שבת דף קנה עמוד ב

אמר אב"י: אמריתיה קמיה דמר [רבה]: מתניתין דסברה דאין איסור לישא בנתינת מים לקמח בלא גיבול, מני היא? ואמר לי רבה: רבי יוסי בר יהודה היא. דתניא: אם אחד נותן את הקמח, ואחד נותן לתוכו של הקמח את המים, או שנתן קודם אחד את המים, ואחר כך נתן אחד את הקמח לתוך המים, הנותן האחרון חייב. שנתנית קמח למים או מים לקמח היא גיבולו. ואיכא בזה משום "לש", אף בלא שעירבן זה עם זה בידיו - דברי רבי. רבי יוסי בר יהודה אומר: אינו חייב משום לש עד שיגבל. ודחינן: דלמא, עד כאן לא קאמר רבי יוסי בר יהודה התם דבעינן גיבול, אלא בקמח. משום דבר גיבול הוא. וכיון שדרכו בכך, כל שלא גיבולו אין זו דרך לישא. אבל מורסן, דלאו בר גיבול הוא, אפשר דאפילו רבי יוסי בר יהודה מודה, דנתינת מים לבד היא גיבולו. שכן היא דרך מלאכתו. ומשנינן: לא סלקא דעתך לחלק בין קמח למורסן. דהא תניא בהדיא דאף במורסן פליגי. דתניא: אין נותנין מים למורסן - דברי רבי. רבי יוסי בר יהודה אומר: נותנין מים למורסן. שכל זמן שאינו מגבל אין בו משום "לש".

בפרק א' הובאה ברייתא העוסקת בהוספת מים לאפר. לאור זאת אב"י הציע לשנות את הגרסה ל"עפר", ואילו באפר, שאינו בר גיבול, אין מחלוקת. אך קשה להציע גרסה חלופית לברייתא המציגה מחלוקת על הוספת מים למורסן. מעבר לכך, המחלוקת במשנתנו עוסקת במורסן, כך שמסתבר שהברייתא משלימה את המשנה (כפי שמצאנו פעמים אין ספור, ואכמ"ל).

אם כך, מהו היחס בין הסוגיות? לכאורה יש שתי אפשרויות: או שהסוגיה בפרק כד משלימה את התמונה החסרה שבסוגיה בפרק א, או שישנו הבדל בין הסוגיות.

את שתי האפשרויות הללו מצאנו בראשונים -

א. הסוגיה בפרק כד הכריעה סופית

בפרק ח', בו הרמב"ם מפרט את אבות המלאכה, הרמב"ם פוסק -

רמב"ם הלכות שבת פרק ח הלכה טז

הלש כגורגרת חייב והמגבל את העפר הרי זה תולדת לש, וכמה שיעורו כדי לעשות פי כור של צורפי זהב, ואין גיבול באפר ולא בחול הגס ולא במורסן ולא בכיוצא בהן

בפרק כ"א, בו הרמב"ם מפרט איסורי דרבנן הנובעים מאבות המלאכה -

רמב"ם הלכות שבת פרק כא הלכה לד

המורסן, אף על פי שאינו ראוי לגבול, אין גובלין אותו, שמא יבוא לגבול העפר וכיוצא בו, ונותנין מים על גבי מורסן

בפרק ח' הרמב"ם פוסק שאין איסור לישה מדאורייתא בדברים שאינם ברי גיבול. לכאורה זה מכריע את ההתלבטות שהתלבטנו בה לעיל, אם לפי רבי יוסי בר"י "אינו חייב עד שיגבל", ממילא דברים שאינם ברי גיבול, אין איסור לגבלם. כך אכן פוסק הרמב"ם.

הרמב"ם פוסק את פשט המשנה בפרק כד. כאמור, זו משנה מאוחרת מהמשנה שבתחילת המסכת. הוא סובר שמכיוון שמשנה זו תואמת את שיטת רבי יוסי בר"י, יש לפסוק כמותו, שגם אין איסור דאורייתא לגבל דברים שאינם ברי גיבול. כפי שדייקנו מדברי רבי יוסי בר"י לעיל, "אינו חייב עד שיגבל", אך מדרבנן אסור לבצע מעשה של גיבול, גם לפי הרמב"ם. שפיכת המים על החומר מותרת, כפי שמפורש במשנה זו.

מתוך הבנה זו במחלוקת התנאים, ניתן להגדיר את מחלוקת רבי ורבי יוסי בר"י בצורה חדה יותר, העונה על ההתלבטות בה פתחנו. לכאורה לפי רבי עצם יצירת התערובת היא מלאכת הגיבול, ואילו לפי רבי יוסי בר"י המלאכה היא יצירת העיסה (דבר שפשוט איננו קורה לחומרים שאינם ברי גיבול) –

מרכבת המשנה (חעלמא) הלכות שבת פרק ח הלכה טז

רב יוסף ... משמע ליה דפלוגתא דרבי ורבי יוסי בר"י במהות מלאכת הלישה. דלרבי עיקר המלאכה השרייה ולא הגיבול, הילכך אחד נתן את הקמח ואחד נתן את המים ובא השלישי וגיבל, השני חייב והשלישי פטור ... הילכך סבירא לרבי דשייך לישה אפילו בדבר שאינו מתגבל, כיון דהחיוב על השרייה, כדמחייב רבי בשריית האפר דלאו בר גיבול לפי גירסת רב יוסף.

ורבי יוסי פליג, וסבירא ליה דעיקר מלאכת הלישה הוה הגיבול, ואין השרייה מלאכה כלל... בדבר שאינו מתגבל ליכא חיוב לישה כלל. והא דקאמר ר' יוסי, לפי גירסת רב יוסף בהך ברייתא, דאפר דאינו חייב עד שיגבל, דמשמע הא גיבל חייב, לאו ברייתא בפני עצמה היא, כמו שהבין הרא"ש, אלא סיפא דברייתא דקמח, כפי גירסת התוספתא הני"ל, ורבי יוסי פליג אתרווייהו כחדא, והכי קאמר – דאינו חייב משום לישה עד שיגבל, וממילא בקמח כשיגבל חייב, ובאפר לעולם פטור, כיון דאי אפשר לגבל, דלאו בר גיבול הוא.

לזה דחה אב"י, דמני"ל דרבי יוסי סבירא ליה דרק מלאכת גיבול הוא עיקר ולא השרייה, ואין במידי דלאו בר גיבול לישה כלל? דלמא מודה רבי יוסי דבמידי דלאו בר גיבול חייב אשרייתו משום לישה, אלא דפליג בקמח ועפר דשייך בהו גיבול, ואין השרייה תכלית כוונתו, הילכך פטור אשרייה עד שיגמור הגיבול ... וכיון דמסיק בפי' מי שהחשיך מכח הך ברייתא דמורסן דסבירא ליה לרבי יוסי דבמידי דלאו בר גיבול לא מחייב אשרייה, ואדרבה, שרי לכתחלה, אלא דגיבול מורסן אסור משום מראית עין, וסתם לן תנא כוותיה דרבי יוסי, ממילא אידחי ליה מילתא דאב"י, ואקומתא דרבי יוסף קיימא. ואף על גב דסתם מתניתין דפרק קמא כרבי, סתמא בתרא דפי' מי שהחשיך עדיף. ולזה פסק רבנו כרבי יוסי

מרכבת המשנה מסביר שלפי הרמב"ם, דעת רבי יוסי בר"י היא שמלאכת הלישה היא יצירת העיסה, ועל כן לא ניתן לבצע את מלאכת לש עם חומרים שאינם הופכים לעיסה. לפי רבי, לעומת זאת, החיוב הוא על השרייה (כלשונו). כלומר – יצירת התערובת.

כמובן שצריך לחדד את משמעות האמירה הזאת. האם חייבים על יצירת כל תערובת? אם כן, אסור לערבב קפה (נמס או טחון) במים, להוסיף סוכר למים, להוסיף מלח למרק, זה בוודאי לא נכון. בהמשך נברר את ההגדרות בצורה ברורה יותר. לסיכום עיקרי שיטת הרמב"ם –

- א. הלכה כרבי יוסי בר"י, כפי שסתמה המשנה בפרק כד, ואל"בא דרב יוסף, כפי שמסיקה הגמרא שם.
- ב. לפי שיטה זו, מלאכת לישה היא הגיבול, בלבד. יש לכך שתי השלכות:
- ג. בחומרים ברי גיבול, לא יהיה איסור דאורייתא עד שיבצע את הגיבול. מדרבנן אסור להוסיף מים לתערובת.
- ד. בחומרים שאינם ברי גיבול לא יהיה איסור דאורייתא כלל. מותר להוסיף להם מים, אך אסור לערבב, מדרבנן.

ג. ישנו הבדל בין הסוגיות

תוספות מסכת שבת דף יח עמוד א

ואם תאמר והא מורסן דאמר בפרק בתרא (דף קנה: ושם) דלאו בר גיבול הוא וקאמר התם רבי יוסי ברבי יהודה אינו חייב עד שיגבל וי"ל דהתם לגבי קמח קאמר דאינו בר גיבול אבל בר גיבול הוא טפי מדיו ולהכי לא מיייתי מיניה הכא אדיו

בעלי התוספות מבחינים בין שלושה סוגי חומרים – א. בר גיבול. על חומרים אלו חלקו רבי יוסי בר"י. ב. חומרים שהם ברי גיבול קצת. לדוגמא – מורסן. אביי הציע שבאלו אין מחלוקת, ולבסוף חזר בו והודה לרב יוסף. זהו נושא הסוגיה בפרק כד. ג. חומרים שאינם ברי גיבול כלל (אפר דיון). לגבי אלו חלקו אביי ורב יוסף אם רבי יוסי בר"י מודה לרבי שעצם נתינת המים היא הגיבול. מכיוון שאביי אומר את המילה האחרונה בסוגיה בפרק א', בעלי התוספות מבינים שההכרעה כמותו –

תוספות מסכת שבת דף יח עמוד א

משמע דמידי דלאו בר גיבול הוא חייב טפי

גם הראב"ד חולק על הרמב"ם. כאמור, לפי הרמב"ם משמעות "אינו חייב עד שיגבל" ביחס לדברים שאינם ברי גיבול היא שאין חיוב דאורייתא על לישתם כלל. הראב"ד חולק על כך –

הגהת הראב"ד על רמב"ם הלכות שבת פרק ח הלכה טז

כמדומה אני שטעה בזה, שהוא סבור שאם נתן בהם מים וגבלן שאינו חייב משום לישא ... וזהו שבוש גדול, שלא אמרו "אפר אינו בר גיבול" אלא שאינו מחוסר גיבול ובנתינת מים לבדה חייב

הראב"ד פוסק כדברי אביי בפרק א', ואומר שלפי רבי יוסי בר"י "אינו חייב עד שיגבל" נאמר רק על מה שהוא בר גיבול. מה שאינו בר גיבול, חייב על עצם נתינת המים. אם כך, הראב"ד מקבל את דברי אביי שבפרק א' להלכה. לכאורה מכך שבפרק א' הוא איננו חולק על פסיקת הרמב"ם, שמותר לתת מים על המורסן, משמע שהראב"ד מקבל את חילוקם של בעלי התוספות בין מורסן לבין אפר. אם כך, לפי בעלי התוספות, להלכה כאביי ורבי יוסי בר"י עולה כך – חומר שהוא בר גיבול, אפילו מעט, אינו חייב עד שיגבל. חומר שאינו בר גיבול, חייב על עצם נתינת המים.

❖ **הרחבות – האם לפי בעלי התוספות, לשיטת רבי יוסי בר"י, מותר לתת מים לקמח?**

ג. יש ליישב בין הסוגיות, אך ההלכה היא כרבי

חינושי הריטב"א מסכת שבת דף יח עמוד א

הלכתא כרבי מחבירו, ושמעין מהכא שיש באפר משום גיבול לדברי הכל¹, ולא כמו שפירשו הרי"ף והרמב"ם ז"ל הריטב"א קיבל את תירוצם של בעלי התוספות, אך פסק כשיטת רבי. אמנם המשנה המאוחרת יותר איננה כמותו, אך הלכה כרבי מחברו. על כן לשיטתו יוצא שבכל מקרה עצם הוספת המים היא איסור דאורייתא. כך גם פסקו חלק מבעלי התוספות –

ספר התרומה² סימנים הלכות שבת סימן רכ

דין מורסן לצורך פרתו או תרנגולין שאסור לתת מים בסובין בשבת כרבי דאסר פרק בתרא וסתם מתניתין דפרק קמא אין שורין דיו ואף סממנים כוותיה בראשונים, אם כן, יש שלוש שיטות – לפי בעל התרומות והריטב"א – הלכה כרבי, ועל כן הכרעת הסוגיות איננה משמעותית. עצם הוספת המים אסורה, בין בחומר בר גיבול ובין אם לאו. לפי בעלי התוספות והראב"ד – חומר שהוא בר גיבול, אפילו קצת בר גיבול, אינו חייב עד שיגבל. חומר שאינו בר גיבול כלל – חייב על עצם נתינת המים.

¹ בלשונו "יש באפר משום גיבול לדברי הכל" רמזים דברי התוספות, שיש הבדל בין רמת הגיבול של אפר ושל מורסן. יש לציין שמתחילת דבריו משמע שמניח שאין הבדל בין רמת הגיבול של אפר ושל מורסן, אלא זו הייתה הצעה לדחייה, אך לא האמת –

חינושי הריטב"א מסכת שבת דף יח עמוד א

מידי גבי הדדי תניא. ק"ל אמאי לא אכרח ליה דאפילו באפר דלאו בר גיבול הוא פליג ר' יוסי, כדאכרחינן ליה לאביי בפרק מי שהחשיך (קנ"ה ב') מדתניא אין נותנין מים למורסן בשבת דברי רבי [ר' יוסי ברי יהודה אומר נותנים, [אלמא] אף על גב דמורסן לאו בר גיבול הוא פליג ר' יוסי ברי יהודה דלא מחייב עד שיגבל, וי"ל דהוה דחינן הכא דדילמא שאני מורסן דהוי בר גיבול קצת, אבל [אפר] דלא הוי בר גיבול כלל דילמא מודה בה ר' יוסי ברי יהודה

ברם מהמשך הדברים, שהובאו בגוף השיעור, משמע שמקבל למסקנה שישנו הבדל בין רמת הגיבול של אפר ושל מורסן.

² רבי ברוך ברבי יצחק מגרמיזא, מתלמידי ר"י הזקן

לפי הרמב"ם – חומר שהוא בר גיבול – אינו חייב עד שיגבל, ואסור מדרבנן לתת מים. חומר שאיננו בר גיבול – לעולם אינו חייב מדאורייתא. מדרבנן אסור לערבב, אך מותר לתת מים.

לסיכום:

במשנה (מסכת שבת פרק א משנה ה) מובאת מחלוקת בית הלל ובית שמאי אם ישנו חיוב להשבית כלים בשבת. אחת הדוגמאות המובאות שם היא מחלוקת אם מותר לשרות דיו וסממים בערב שבת, בזמן שהשרייה לא תסתיים לפני כניסת השבת.

רב יוסף (מסכת שבת דף יח ע"א) אומר שלכאורה המשנה מתאימה לדעת רבי, הסובר שעצם נתינת המים והקמח היא איסור לש. לפי רבי יוסי בר"י, אינו חייב יד שיגבל. אביי מציע שמא רבי יוסי בר"י מודה שכאשר מדובר על חומר שאיננו בר גיבול, חייב על עצם הכנסת החומרים (כשיטת רבי ביחס לכלל חומר). הגמרא מציגה ברייתא, ממנה משמע ששרבי יוסי בר"י חולק גם באפר, שאיננו בר גיבול, אביי מציע לגרוס "עפר", כך שלמעשה אביי אינו חוזר מהצעתו.

מהסוגיה אנו למדים שיש שתי מחלוקות – א. מחלוקת תנאים אם הנחת חומרים ברי-הגיבול יחד מחייבת, או רק ערבובם. ב. מחלוקת האמוראים, אם אותה מחלוקת היא גם בחומרים שאינם ברי גיבול (כשיטת רב יוסף) או שחלקו רק על חומרים ברי גיבול (כהצעת אביי).

לעומת זאת, במשנה בפרק כד נאמר שמותר לתת מים למורסן, ואסור לגבל. לכאורה משנה זו מתאימה לשיטת רבי יוסי בר"י, ולא רבי, האוסר את עצם נתינת המים. מצד שני, לכאורה מורסן אינו בר גיבול, כך שלכאורה המשנה היא כשיטת רב יוסף. הגמרא (מסכת שבת דף קנה ע"ב) מציגה את דברי רב יוסף ואביי שנית. אך הפעם מובאת ברייתא, בה רבי יוסי בר"י ורבי חולקים מפורשות אם מותר לתת מים למורסן. ברייתא זו לכאורה דוחה את דברי אביי כליל.

מהו היחס בין הסוגיות? מדוע דחיית דברי אביי, המופיעה בפרק כד, איננה מופיעה בפרק א?

הרמב"ם סובר שהסוגיה בפרק כד מהווה השלמה לסוגיה בפרק א'. על כן יש לפסוק כרבי יוסי בר"י (שהמשנה בפרק כד סתמה כמותו) וקרב יוסף (שהרי דברי אביי נדחו). אם כך, אינו חייב עד שיגבל, בין חומר הראוי לגיבול ובין חומר שאינו ראוי לגיבול. מכיוון שאינו חייב עד שיגבל, אינו חייב על לישת חומר שאינו בר גיבול, שהרי לא ניתן לגבל אותו! לכן הרמב"ם פסק להלכה – ביחס לחומרים ברי גיבול – איסור גיבולם מדאורייתא. מדרבנן אסור לתת עליהם מים אפילו ללא גיבול. חומרים שאינם ברי גיבול – אין איסור דאורייתא בגיבולם. מדרבנן אסור לגבל, אך מותר לשפוך עליהם את המים.

לפי **בעלי התוספות והראב"ד** יש להבחין בין הסוגיות. בפרק א' מדובר על חומרים שאינם ברי גיבול כלל. עליהם אביי נשאר בהצעתו, שרבי יוסי בר"י מודה לרבי שמכיוון שאין דרך לגבלם כלל, האיסור קורה ברגע נתינת המים. לפיכך לשיטתם יש להבחין בין שלושה סוגי חומרים – א. ברי גיבול – אודותם חלקו רבי ורבי יוסי בר"י. הלכה כרבי יוסי בר"י, וא"כ אינו חייב עד שיגבל. ב. ברי גיבול קצת (כמו מורסן) – לגביהם דברי אביי נדחו, ולפיכך גם לגביהם קיימת אותה המחלוקת, וא"כ אינו חייב עד שיגבל. ג. אינם ברי גיבול כלל – רב יוסף ואביי חולקים אם רבי ורבי יוסי בר"י חולקים אודותם. הלכה כרבי יוסי בר"י ואלבא דאביי, א"כ חייב בנתינת מים עליהם.

הריטב"א והתרומה מסכימים עם הניתוח של בעלי התוספות. אך חולקים על כך שהלכה כרבי יוסי בר"י, שכן הלכה כרבי מחברו. לפיכך תמיד חייב על עצם נתינת המים.

טרם נעבור לפסיקת ההלכה, נרחיב את הבנתנו בסוגיה על ידי עיסוק במספר היתרים –

גיבול בשינוי

היתר הכנת כמויות קטנות, ו"דרך אכילה"

ראיה משמעותית לשיטת הרמב"ם נמצאת בהמשך הסוגיה. שם עולה שרבי יוסי בר"י ברבי יהודה מתיר לגבל חומרים שאינם ברי גיבול, בתנאים מסוימים –

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קנה עמוד ב

תנו רבנן: אין גובלין את הקלי, ויש אומרים גובלין. מאן יש אומרים? אמר רב חסדא: רבי יוסי ברבי יהודה היא. והני מיילי - הוא דמשני. היכי משני? אמר רב חסדא: על יד על יד

רש"י מסכת שבת דף קנה עמוד ב

קלי - קמח של תבואה שנתייבשה כשהן קליות בתנור, ואותו קמח לעולם מתוק, והוא קמחא דאבשונא, ועושין ממנו שתיתא משמן ומים ומלח שמערבין בו.

ר' יוסי בר יהודה היא - (דאי רבי לא מהני ליה שינוי דמנתינת מים מיחייב אפילו במידי דלאו בר גיבול, כדאמרינן גבי מורסן, אבל לר' יוסי בר יהודה) דאמר עד שיגבל - הכא גובלין כלאחר יד, כדמפרש ואזיל, והני מיילי הוא דקא משני.

חברותא שבת דף קנה עמוד ב

תנו רבנן: אין גובלין את הקלי [קמח של תבואה שנתייבשה בתנור]. ויש אומרים: גובלין את הקלי. והוינן בה: מאן נינהו? ויש אומרים? אמר רב חסדא: רבי יוסי בר יהודה היא. ומיירי כשמגבל בשינוי [כדמוקי לה בסמוך]. ומאחר דאינו מחייב אלא בגיבול, כיון שנעשה הגיבול בשינוי אין בו משום לש. אבל לרבי דמחייב על עצם נתינת המים, לא מהני מה דמשנה בגיבול. שהרי אף בלא גיבול כלל הוא חייב. והני מילי דמותר, הוא דוקא היכא דמשני ומגבל שלא כדרך שהוא עושה בחול. וכיון שאין עושה כדרך לישא, מותר. והוינן בה: היכי משני? אמר רב חסדא: שמגבל על יד על יד [מעט מעט].

מהגמרא עולה שרבי יוסי בר"י מתיר לגבל את מה שאיננו בר גיבול, אם עושה זאת בכמויות קטנות. לפי הרמב"ם, לכאורה הדברים מובנים. חכמים אסרו את גיבול החומר שאיננו בר גיבול, והתירו אם עושה זאת בשינוי.

מהי ההצדקה להתיר גיבול בשינוי לפי בעלי התוספות, הסוברים שאיסור הגיבול מדאורייתא? יש לציין שלפי בעלי התוספות קלי הוא בהכרח חומר שניתן לגיבול (במידת מה). אחרת עצם נתינת המים עליו היא איסור דאורייתא! כך מעיר הפרי מגדים –

פרי מגדים אורח חיים אשל אברהם סימן שכא ס"ק יז

להרמב"ם, דרבנן על ידי שינוי שרי, ובקמח דין תורה על ידי שינוי דרבנן אסור. אבל להתוספות צריך לומר קלי בר גיבול הוא, ונקיט קלי דראוי לאכול חי בשבת, הוא הדין קמח שאין קלוי מותר ע"י שינוי מעט מעט לתרנגולים

אם כך, שיטות הרמב"ם ובעלי התוספות יצאו הפוכות זו מזו. לפי הרמב"ם היתר העירוב מעט תקף רק ביחס לחומרים שאינם ברי גיבול. לפי בעלי התוספות היתר זה תקף רק ביחס לדברים שהם ברי גיבול (וככל הנראה, מתוך "סולם הגיבול" שהציעו בעלי התוספות, יש להגדיר קלי כבר גיבול קצת). (שיטת התוספות יכולה להיות מעט מבלבלת כאן. נחדד את הדברים –

לפי בעלי התוספות, מלאכת לישא יכולה להתבצע על כל חומר. חומר שאיננו בר גיבול מגיע למצבו המגובל ביותר הרבה יותר בקלות, ובשלב מוקדם יותר בהכנתו, מאשר חומר בר גיבול. יתכן זה הבסיס לשיטת רבי – מכיוון שחומר שאינו בר גיבול מגיע למצב זה על ידי עצם העירוב, הרי שיש לחייב על שלב זה גם ביחס לחומר שהוא בר גיבול. לפי רבי יוסי בר"י, החיוב על חומר בר גיבול הוא רק כאשר מביא אותו לגיבול ראוי. חומר שאיננו בר גיבול כלל, גם כך אינו מתגבל, ואם כן החיוב על גיבולו יהיה בשלב מוקדם יותר, וללא גיבול ראוי. ההשלכה לדיון הנוכחי היא שיהיה קל יותר להתיר לגבל חומר בר גיבול בשינוי, או לא להגיע לגיבול מלא, מאשר חומר שאיננו בר גיבול, מכיוון שחומר שאיננו בר גיבול גם כך אינו מגיע לגיבול מלא!) אך גם אחרי שנקבל שהיתר הגיבול "על יד על יד" נסוב על חומרים ברי גיבול בלבד, עדיין לא מובן – לפי בעלי התוספות, מדוע שגיבול "על יד על יד" יהיה מותר?

נשמת אדם חלק ב-ג (הלכות שבת ומועדים) כלל יט

נראה לי דעל ידי אינו ר"ל מעט מעט, דבזה חייב כמו שכתבנו (אלא) כלאחר יד, והתירו לצורך כלאחר יד, כמו דיכת לפלפלין בקתא דסכינא וכמוהו הרבה

הנשמת אדם מבאר שלפי השיטות הסוברות שיש איסור תורה בגיבול כל חומר, בהכרח יש לפרש את המושג "על יד" - בשינוי.

אך הביאור הלכה הציע ביאורים אחרים, המשווים את שיטת בעלי התוספות עם הרמב"ם –

ביאור הלכה סימן שכא סעיף יד ד"ה *שמא

טעם ההיתר נ"ל לדעת התוספות משום דע"י מה שמיבשין הקליות בתנור ועושין אותן שיהיו ראויין לאכילה הוא חשיב כמו דבר שנאפה ונתבשל, ולכך אף דע"י נתינת מים שנותנין בתוכו אח"כ הוא מתגבל, אין זה חשיב כמו מלאכת לישא, אלא כמו תיקון אוכל בעלמא דדרך אכילתו בכך, והוא חשיב כמו רוטב שנותנין בתבשיל ואין זה מלאכה דאורייתא, ולכך הותר מעט מעט, דחשיב קצת שינוי אי"נ דכוונת הגמרא מעט מעט הוא ג"כ דוקא בעת האכילה, ומשום דדרך אכילה בכך

מאפיין מרכזי במלאכת הלישה הוא הוספת הנחל למוצק. האם מותר לתבל את הסלט בשבת? לכאורה גם כאן ניתן נחל על מוצק!

הביאור הלכה מציע להבחין בין הוספת הנחל בהקשר של לישא, ובין הוספתו "כמו רוטב".

בלישה הרגילה, לוקחים חומר שאיננו מוכן לאכילה (קמח), הוספת הנחל הופכת אותו למשהו חדש – עיסה, שעתה ניתן להכין אותה לאכילה (על ידי אפיה).

במקרה המבחן שהצענו, הוספת הנחל לא נועדה להפוך את הסלט למשהו שונה, אלא רק לתבל אותו. ההיתר של הקלי עוסק במציאות מקבילה. הקלי ראוי לאכילה כמות שהוא. בשונה מהסלט, הקלי אכן מתגבל (במידת מה). הכלל בהוספת נחל לקלי היא – לשם גיבול – אסור (מדרבנן), לשם תיבול – מותר. אם מוסיף לכמות גדולה, ניכר שעושה זאת לצורך הגיבול. אך אם מכין מעט, ניכר שהוא מתבל, ולא מגבל, זה מותר.

אך מתבקש הוא שהצעד הבא יהיה לקשר את הרעיון למושגי "דרך אכילה" שלמדנו ביחס למלאכת בורר. לכן הביאור הלכה מציע שההיתר הוא רק לאכילה לאלתר. חשוב לציין שאין היתר ללוש סמוך לסעודה!

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשל"ט) פרק ח סעיף ב

דע כי האיסור של לישה קיים גם אם עושה כן סמוך לסעודתו

אין בכוונת הדברים לחלוק על הביאור הלכה. היתרו של הביאור הלכה איננו ההיתר של "לאלתר" שלמדנו בשיעורים הקודמים, אלא היתר של תיקון המאכל. מהו ההבדל בין לישה לאלתר לבין תיקון המאכל?

שם הערה י

שמעתי מהגרש"י שליט"א, דיתכן דלישה דאורייתא היא דווקא בלש שיהא ראוי לאפות, או שמתקן אותו ויכול להתקיים, מה שאין כן לישה כזו שרגילים לעשות כשמכניס חלב מאבקה לתינוק, אשר דרך אכילתו אך ורק על ידי לישה, ואין עושין כלל לישה זו אלא כדי לאכלו לאלתר, יתכן וקרובי רק בשם תיקון מאכל, ולא לש

למדנו שישנו היתר לברור או לטחון בסמוך לסעודה. הגרש"ז מבאר שאין היתר שכזה ביחס ללישה. סוגי אוכל שלעולם ילושו אותם סמוך לסעודה, לישתם היא דרך אכילתם, זה מותר.

אחר שחידדנו את ההגדרה הזו, נשוב לדברי הביאור הלכה – כאשר מדובר באוכל שבהגדרה לשים כהכנה לאכילה, ואיננו מתגבל יפה, מותר ללוש מעט מעט ממנו (אין צריך לומר שאוכל לאלתר, שהרי כבר אמרנו שמדובר באוכל שלעולם מגבלים באופן הזה).

לסיכום נקודה זו –

בברייתא (מסכת שבת דף קנה ע"ב) מובאת מחלוקת אם מותר לגבול קלי. רב חסדא מבאר שלפי רבי יוסי בר"י מותר לגבול קלי אם עושה זאת בשינוי, בגיבול כמות קטנה.

מהדברים לכאורה מוכחים דברי הרמב"ם, שכן לפי בעלי התוספות אין היתר לגבול חומר שאיננו בר גיבול, שהרי יש בכך איסור דאורייתא!

הנשמת אדם, על סמך דברי הפרי מגדים, מבאר שלפי בעלי התוספות קלי הוא חומר בר גיבול קצת (לכן אין איסור בנתינת מים עליו), וההיתר אינו בהכנת כמויות קטנות אלא בערבוב בשינוי. מכיוון שמערבב בשינוי, אין בכך אלא איסור דרבנן.

הביאור הלכה מבאר שיש להבחין בין נתינת נוזל על חומר שאיננו ראוי בפני עצמו, כחלק מהליך הכנתו, לבין נתינת רוטב על אוכל המוכן לאכילה כמות שהוא. מכיוון שהקלי מוכן לאכילה כמות שהוא, נתינת המים עליו היא חלק מהכנתו לאכילה בלבד, כמו נתינת רוטב. משכך, אין בזה איסור דאורייתא. כאשר מכין את הקלי בכמויות קטנות, זה מותר, כהכנת אוכל. לכן הביאור הלכה מוסיף שלכאורה ההיתר הוא בזמן האכילה.

יש לציין שאין היתר של לישה סמוכה לסעודה. אך אין זה אומר שאין היתר לעשות פעולה הדומה ללישה (נתינת רוטב), בתנאי שניכר שעושה זאת לאכילה מיידית (סמוך לסעודה ובכמות קטנה).

תערובת עבה ורכה, והפיכת סדר נתינת החומרים

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קנו עמוד א

ושוין (רבי ורבי יוסי) שבוחשין את השתית בשבת ... והאמרת אין גובלין! לא קשיא, הא - בעבה, הא - ברכה. והני מילי - הוא דמשני. היכי משני? אמר רב יוסף: בחול נותן את החומץ ואחר כך נותן את השתית, בשבת - נותן את השתית ואחר כך נותן את החומץ

רש"י מסכת שבת דף קנו עמוד א

שבוחשין - בתרווד, דהיינו גובלין.
בעבה - אין גובלין, ברכה בוחשין שאין זו לישה.
בחול נותן החומץ כו' - כלומר: כן דרכו בחול.

חברותא שבת דף קנו עמוד א

ושוין כולי עלמא, ומודים שבוחשין בתרווד [כף] את השתית בחומץ בשבת. ואף רבי שמחייב בנתינת מים לבד מתיר בהכי. כיון דעביד שינוי בעצם נתינת המים, כמבואר להלן ... ומקשינן: ואיך מותר לבחוש את השתית? והרי גיבול הוא, והאמרת דלרבי "אין גובלין". ומשנינן: לא קשיא. הא דאין גובלין, בעיסה עבה. והא דבוחשין את השתית, היינו בעיסה רכה. ובבבליה רכה אין משום לישה. [וכן הוא לרבי. אבל לרבי יוסי בר יהודה, מותר אף בעבה על ידי שינוי]. והני מילי דמותר, הוא דוקא היכא דמשני, ובוחש שלא כדרכו. והוינן בה: היכי משני? אמר רב יוסף: בחול דרכו שהוא נותן את החומץ, ואחר כך נותן את השתית. ובשבת ישנה מכך, ויהיה נותן את השתית, ואחר כך נותן את החומץ.

במשנה למדנו שאפילו רבי יוסי בר"י אוסר לערב את המורסן. מהברייתא אנו למדים שגם רבי מודה שאיסור זה הוא רק בתערובת עבה, לא בתערובת רכה. יש בכך הגיון רב. כאשר מדובר על חומר בר גיבול, יש משמעות לתערובת, גם אם היא רכה. כאשר מדובר על חומר שאיננו בר גיבול, ניתן לזהות בכך לישה רק אם התערובת עבה.

ברם, לפי רבי עצם הערבוב אסור. לכן אין לבחון רק את התוצר הסופי, אם עבה או רך, אלא יש לשנות את סדר נתינת המוצרים.

אם עצם הערבוב אסור, לכאורה השינוי חייב להיעשות בשלב נתינת המוצרים! ברם, הפוסקים העירו שגם רבי מסכים שניתן להתיר בלילה רכה אם משנה את אופן הערבוב, ולא רק את סדר נתינת המוצרים –

ב"ח אורח חיים סימן שכא אות ז

אם נותן המאכל תחלה ואחר כך נותן את החומץ ומערבו באצבעו נמי הוי שינוי אפילו לא נתן המשקה ... כמו בשתיתא

❖ הרחבות – מדוע שינוי בדרך הערבוב מועילה לפי רבי? והאם שינוי סדר הנתינה מועיל לפי רבי יוסי בר"י?

עתה יש לבחון את הצד השני – דעת רבי יוסי בר"י. כאמור, לכאורה רבי נדרש לעסוק בתערובת רכה מכיוון שבתערובת עבה עצם הוספת הנחל אסורה. לפי רבי יוסי בר"י, הסובר שאין איסור בעצם הוספת הנחלים, לכאורה ניתן להתיר לגבל חומר שאיננו בר גיבול גם בתערובת עבה, ובלבד שישנה את סדר הוספת המרכיבים לתערובת (כפי שהוסבר בהרחבות), ולהיפך – להתיר להכין תערובת רכה ללא אף שינוי כלל! הריטב"א מתלבט בכך –

חידושי הריטב"א מסכת שבת דף קנו עמוד א

ואליבא דת"ק אתינן, דאילו ליש אומרים לא בעי שינוי ברכה, דהא שרי לגבל את השתית בשינוי, וכיון שכן אפילו בעבה נמי שרו בשינוי, ואם כן ברכה לא בעי שינוי!

אבל י"ל דאפילו רבי יוסי בר יהודה, דשרי גיבול בשינוי דלעיל, מודה דבעינן בשתית רכה שינוי כל דהוא, שלא יעשה כדרך שהוא עושה בחול, והיינו דאמרינן היכי משני ופרישנא דבחול נותן את החומץ תחלה ובשבת נותן את השתית תחלה, וזה נראה דעת הפוסקים ז"ל

כלומר – כאשר מדובר בחומר שאיננו בר גיבול – לפי רבי – תערובת עבה – אין אף היתר לערב בשום צורה. תערובת רכה – ניתן לערב בשינוי.

לפי רבי יוסי ברבי יהודה, אם מדובר בתערובת עבה, ודאי שצריך לשנות (בסדר הוספת המרכיבים, לכל הפחות). בתערובת רכה, היה מקום להתיר ללא שינוי, אך למסקנה ההיתר הוא רק אם משנה.

➤ הרחבות – שיטת הרמב"ם

בסוגיה בהמשך מציעים דרך נוספת לגבל בשינוי –

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קנו עמוד א

לוי בריה דרב הונא בר חייא אשכחיה לגבלא דבי נשיה דקא גביל וספי ליה לתוריה, בטש ביה. אתא אבוה אשכחיה, אמר ליה: הכי אמר אבוה דאמך משמיה דרב, ומנו - רבי ירמיה בר אבא: גובלין ... והני מילי הוא דמשני. היכי משני? אמר רב יימר בר שלמיה משמיה דאביי: שתי וערב. והא לא מערב שפיר! - אמר רב יהודה: מנערו לכלי

רש"י מסכת שבת דף קנו עמוד א

לגבלא דבי נשיה - שומר בהמות אביו ומגבל מאכלן.

דקא גביל - מורסן, על ידי שינוי.

בטש ביה - דהא לכולי עלמא אבל לא גובלין תנן.

גובלין - מורסן על ידי שינוי, כדמפרש ואזיל, והוא דקא משני.

שתי וערב - פעם אחת מוליך המקל שתי, ופעם אחת ערב.

מנערו לכלי - והוא מתערב מאליו.

חברותא שבת דף קנו עמוד א

לוי בריה דרב הונא בר חייא אשכחיה בשבת לגבלא דבי נשיא [שומר הבהמות של אביו, שהיה מגבל את מאכלן], דקא גביל מורסן במים על ידי שינוי, וספי [האכיל] ליה לתוריה [לשורו]. בטש [מחה] ביה לוי. אתא רב הונא אבוה דלוי, ואשכחיה כשהוא מוחה במגבל. אמר ליה: הרי אמר אבוה דאמך משמיה דרב - ומנו אבי אמו של לוי, רבי ירמיה בר אבא הוא - גובלין את המורסן בשבת, אבל לא מספין בו את הבהמה. וכדתנן במתניתין "אין מאמירין את העגלים". ועגל קטן דעדיין לא למד לאכול בעצמו ולא לקיט את האוכל בלישניה, מהלקיטין [מלעיטין] ליה. והני מילי דגובלין את המורסן, הוא דוקא היכא דמשני בגיבול. היכי משני? אמר רב יימר בר שלמיה משמיה דאביי: מגבלו שתי וערב. שפעם אחת מוליך את המקל שתי, ופעם אחת ערב. ותמהינן: והא לא מיערב המורסן שפיר בהכיל. אלא אמר רב יהודה: מנערו בכלי. ומתערב מאליו בלא שיגבלו בידיו. וזהו שינויו.

לכאורה המימרא של רבי ירמיה נוגדת את המשנה חזיתית. במשנה נאמר שאסור לגבל, ורבי ירמיה אומר שגובלין. הגמרא מבארת שמותר לגבל את המורסן בשינוי, של ערבוב מורכב – שתי וערב, או נייעור הכלי

❖ הרחבות – מהו שתי וערב?

אם כך שוב נמצאנו למדים שלפי רבי יוסי בר"י מותר לערבב את תערובת החומר שאיננו בר גיבול, אם עושה זאת בשינוי. אלא שבמקרה הקודם השינוי היה בסדר נתינת החומרים, וכאן השינוי הוא באופן הערבוב. יתכן ובמקרה הקודם הוצע שינוי באופן נתינת החומרים מפני שרצו להציע אופן בו גם רבי מסכים. רבי אומר שעצם נתינת המים היא מלאכת לישה. בכדי להתיר את השינוי, השינוי צריך להיות כבר בפעולת נתינת המים. לכן לפי רבי חייב להיות שינוי בנתינת המים. לפי רבי יוסי בר"י, השינוי יכול להיות גם באופן הערבוב.

העמקה בהגדרת הלישה עצמה

דרך הגדרת התערובת הרכה והעבה, נתבונן יותר לעומק בהגדרות הלישה עצמה. נעזר בדברי החזון איש -

חזון איש אורח חיים סימן נח אות ט

נראה דרכה היינו דנשפך ונרוק, אבל אכתי הן גוש ולא נוזל, אבל אם המים מרובים והן רק כמים עכורים אינו כלל בשם לש ... ומיני האבקות שנמסים במים מותר לערבב במים בשבת, ואין בזה משום לישה

לפי הרמב"ם, לפי רבי יוסי בר"י הגדרת הלישה היא יצירת העיסה, ולפי רבי הגדרת הגיבול היא יצירת התערובת.

מהי יצירת העיסה? לקיחת חלקים נפרדים והפיכתם לדבר אחד.

המאפיין הרלוונטי לסוגייתנו המבדיל בין נחל למוצק הוא שהמוצק, כבעל צורה מולקולרית קבועה, אינו מתחבר עם המוצקים האחרים הסובבים אותו, ואילו הנחל, כבעל צורה מולקולרית משתנה, מתחבר לחומרים הסובבים אותו. כאשר שופכים קמח לתוך קערה, גרגרי הקמח אמנם קטנים מאוד, אך הם לא מתערבבים עם הקמח הסובב אותם. לעומת זאת, נחלים הנשפכים לתוך כל כלי שהוא מקבלים את צורתו, וממשיכים להתערבב כל הזמן.

הלישה היא לקיחת החומר המוצק, שאיננו מעורבב, וחיבורו.

לפי רבי יוסי בר"י, מלאכה דאורייתא תהיה רק כאשר החיבור נהפך לעיסה אחידה.

לפי רבי, בכל מצב בו ניתן לראות את הנחלים כמחברים את המוצק, גם אם לא נוצרת עיסה, זו מלאכת לישה דאורייתא.

החזון איש מבחין בין שלושה מצבים –

מצב בו הנחל משמש לחבר את החלקים המוצקים, ונוצרת עיסה מוצקה. זהו הנקרא בגמרא "עבה".

מצב בו הנחל משמש לחבר את החלקים המוצקים, ונוצרת עיסה נחלית. זהו הנקרא בגמרא "רכה".

מצב בו החלק המוצק מעבה את הנחל. זו איננה לישה כלל.

גם רבי, האוסר את עצם יצירת התערובת, אוסר אך ורק תערובות בהן ניתן לראות את החלק הנחלי כמחבר את המוצק. אם התערובת תיצור נחל בעל גוון שונה וכדו', זו איננה לישה כלל.

לאור הגדרה יסודית זו, הפוסקים ביארו סוגיה נוספת –

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קמ עמוד א

אתמר: חרדל שלשו מערב שבת, למחר ממחו בין ביד בכלי, ונותן לתוכו דבש. ולא יטרופ אלא מערב

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שכא סעיף טו

חרדל שלשו מערב שבת, למחר יכול לערבב הן ביד הן בכלי ונותן לתוכו דבש ולא יטרופ לערבב בכח, אלא מערבב מעט מעט.

הביאור הלכה תמה – וכי שינוי של ערבוב עדין יותר מתיר את הלישה? על כן הוא מבאר נקודה יסודית ביותר

ביאור הלכה סימן שכא סעיף טו ד"ה * יכול לערבב

מיירי שהחרדל נילוש מבעוד יום ... ומה שממחו עתה בשבת אין עושה מעשה לישה כלל, דהא כבר נילוש, ואין מיפה בהמיחוי להלישה, אלא על ידי המיחוי שממחהו להחרדל עושה את החרדל רכה מאד שיהא ראוי לשתיה, ואין דבר זה מקרי לישה. אלא כשהוא טורף יפה בכף יש בזה איסורא דדמי ללישה

גרגירי החרדל נילושו מערב שבת, ועתה הוא רק מוסיף נחלים נוספים. כלומר – החלקים המוצקים של החרדל כבר התחברו לפני שבת. כאמור, זו פעולת הלישה – חיבור המוצק בעזרת הנחל. אחרי שהחרדל כבר התחבר בעזרת הנחלים, הוספת נחלים נוספים איננה מחברת אותם יותר ממה שהיו מחוברים קודם לכן. חז"ל אסרו את הערבוב של הנחלים הנוספים בצורה הדומה ללישה, אך הערבוב עצמו איננו פעולת לישה כלל. החזון איש מגדיר את הדברים בצורה חדה יותר –

חזון איש אורח חיים סימן נח אות ז

בנותן משקה לשחיקת שום או חרדל, המשקה מקבצם, וזהו נקרא גיבול. ואף על גב דבנתן משקה מערב שבת ובא להוסיף נמי בעינן שינוי, היינו באופן דהמשקה הבא מאספס ומקבצם ... ולא ... שהמשקה גורם פירוד ולא דיבוק

כלומר, המשקה הראשוני המחבר את החלקים המוצקים זו הלישה. אחר שהמשקה כבר חיבר את החלקים, לעולם לא תהיה בכך מלאכת לישה. ישנם מצבים בהם הוספת הנחל מסייעת לחיבור, ואזי, מפני הדמיון ללישה, מדרבנן יש לערבב בשינוי. לכן, לפי הביאור הלכה והחזון איש, אם הנחל הופך את העיסה לפחות עבה וסמיכה, אין חובה לשנות כלל (אלא רק לא לערבב בכוח).
נפקא מינה קלסית לאוכל מעין זה היא הכנת מיונז –

ילקוט יוסף שבת ג תיקוני מאכל בשבת סעיף לא

מותר לעשות מיונז בשבת, דהיינו שמערבים ביצים ושמן וחרדל וסוכר וקצת מלח, אם עושים כן על דעת לאכול לאתגר באותה סעודה. ואין לחוש בזה משום לישה באופן שנוהר שלא לטרוף לערבם בכח

גופו של המיונז הוא נחלי, והוא איננו מדביק ומחבר חלקים מוצקים. אך בחישתו מייצרת מוצר חדש, זה נראה כמו לישה. לכן מותר להכינו, אך יש לעשות זאת בשינוי.

נפקא מינה נוספת, לכאורה, היא הכנת הטחינה מהטחינה הגולמית. הטחינה הגולמית מגיעה בצורה נחלית וסמיכה, בה חלקי השומשום מחוברים בעזרת השמנים הטבעיים של השומשום. הכנתו לאכילה נעשית על ידי הוספת מים, וחומרי טעם ותבלין נוספים. התוצר הוא חומר סמיך, הדליל יותר בטעמו מהטחינה הגולמית, אך סמיכותו קרובה ואפילו שווה לטחינה במצבה הגולמי.

מכיוון שחלקי השומשום כבר דבקים ודאי שאיסור דאורייתא לעולם לא יהיה בערבוב טחינה גולמית עם חומרים נוספים, שהרי הוא כבר מחובר במצבו הגולמי. אך האם מותר לייצר את התערובת הזו בשבת? לפי רוב הפוסקים (בהרחבות הובאה החומרה של הש"כ בעניין זה), מותר, אלא שיש לערבב בשינוי. מדוע?
לפי הביאור הלכה יש לערבב בשינוי מפני שערבוב זה עשוי להראות כלישה.

לפי החזון איש יש לערבב בשינוי מפני שתכונת השומשום הוא להתעבות עם המים שמוסיפים לו, זה דומה ללישה.

➤ הרחבות – החמרת הש"כ, ודיון נוסף בנושא של הכנת טחינה, וערבוב חומרים נוספים

לסיכום:

לפי רבי יוסי בר"י, הלישה היא הפיכת העיסה לאחידה. ואילו לפי רבי, שפיכת המים על המוצק, שזה תחילת חיבור החלקים המוצקים, היא איסור הלישה. אך מה שעומד ביסוד הלישה לכו"ע הוא שהנוזל מחבר את המוצקים. לפי הגדרה זו ניתן לבאר מספר סוגיות –

בהמשך הברייתא (המובאת במסכת שבת דף קנו ע"א) נאמר שהתנאים מסכימים שמותר לבחוש שתית בשבת. הגמרא מבארת שמדובר בשתית רכה, ובהפיכת סדר נתינת החומרים.

לכאורה הפיכת סדר החומרים אמורה לסייע לרבי, הסובר שעצם נתינת החומרים אסורה. ברם, הפוסקים מבארים שהפיכת הסדר מסייעת גם לרבי יוסי בר"י, ושינוי בערבוב מסייע אף לרבי (עיין בהרחבות, שם התבאר העניין). הריטב"א מוסיף שגם רבי יוסי בר"י מודה שיש לשנות, בין בתערובת רכה ובין בתערובת עבה.

החזון איש מגדיר שלוש רמות של תערובות –

מצב בו הנוזל משמש לחבר את החלקים המוצקים, ונוצרת עיסה מוצקה. זהו הנקרא בגמרא "עבה".

מצב בו הנוזל משמש לחבר את החלקים המוצקים, ונוצרת עיסה נוזלית. זהו הנקרא בגמרא "רכה".

מצב בו החלק המוצק מעבה את הנוזל. זו איננה לישה כלל.

גם רבי, האוסר את עצם יצירת התערובת, אוסר אך ורק תערובות בהן ניתן לראות את החלק הנוזלי כמחבר את המוצק. אם התערובת תיצור נוזל בעל גוון שונה וכדו', זו איננה לישה כלל.

ברייאת נוספת (המובאת במסכת שבת דף קמ ע"א) מתירה להוסיף נוזלים ולערבב חרדל שנלוש מערב שבת (אך יערבב בעדינות). הביאור הלכה מבאר שמכיוון שהחרדל כבר התערבב עם הנוזל, הוספת נוזלים נוספים ולישתם איננה מחברת מוצקים נפרדים, ולכן אין בכך איסור. החזון איש אומר שאדרבה – הנוזל החדש רק מרחיק בין החלקים המוצקים שבתערובת (לכאורה השש"כ הבין מכך שאם הנוזל איננו גורם לריחוק המוצקים בתערובת, יהיה בכך איסור לישא. עיינו בדבריו בהרחבות).

לאור זאת בילקוט יוסף מתיר להכין מיונו. ולכאורה הוא הדין להכנת טחינה.

להלכה ולמעשה

תלמוד בבלי מסכת שבת דף קנו עמוד א

כתיב אפינקסיה דלוי: אמרית קדם רבי, ומנו - רבינו הקדוש, על דהו גבלין שתינתא בבבל, והוה צוח רבי, ומנו - רבינו הקדוש, על דהו גבלין שתינתא, ולית דשמיע ליה, ולית חילא בידיה למיסר - מדרבי יוסי ברבי יהודה

מצד אחד, רבי ודאי סבר שהלכה כמותו. אך נראה שההלכה שפשטה, אפילו במקומו, היא פסיקתו של רבי יוסי ברבי יהודה.

גם המשך הסוגיה (שנעסוק בה מיד) מבוססת על דברי רבי יוסי ברבי יהודה. לאור זאת הריף והרא"ש פסקו בדבריו –

רא"ש מסכת שבת פרק כז סימן ג

אמר רב חסדא ר' יוסי בר יהודה היא, שמע מינה דהלכתא כוותיה

בדברי הרמב"ם כבר הראנו שפסק להלכה כרבי יוסי ברבי יהודה, וכן בדברי התוספות. רק הריטב"א ובעל התרומות פסקו כרבי.

השו"ע פוסק את דברי רבי יוסי וכשיטת הרמב"ם, ובהמשך השו"ע והרמ"א מוסיפים ביש אומרים את שיטת רבי –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שכא סעיף יד

אין מגבלין (פ' נתינת מים בקמח נקרא גיבול) קמח קלי, הרבה, שמא יבא ללוש קמח שאינו קלי. ומותר לגבל את הקלי מעט מעט. אבל תבואה שלא הביאה שליש שקלו אותה ואח"כ טחנו אותה טחינה גסה, שהרי היא כחול והיא הנקראת שתינתא, מותר לגבל ממנה בחומץ וכיוצא בו הרבה בבת אחת; והוא שיהיה רך, אבל קשה, אסור מפני שנראה כלש. ואפילו ברך צריך לשנות. כיצד, נותן את השתינתא ואח"כ נותן את החומץ.

סעיף טו

חרדל שלשו מע"ש, למחר יכול לערבו הן ביד הן בכלי ונותן לתוכו דבש ולא יטרוף לערבו בכח, אלא מערבו מעט מעט

סעיף טז

שחלים שדכן מערב שבת, למחר נותן יין וחומץ ולא יטרוף, אלא מערב. וכן שום שדכו מע"ש, למחר נותן פול וגריסין ולא יטרוף, אלא מערב. הגה: ויש אומרים דלא יערב (את החרדל) בקפ. אלא ציד. ויש אומרים דהא דשרי לערב משקה בחרדל דוקא שנתנו מבעוד יום, אבל בשבת אסור לתת משקה בחרדל או בשום, הכתושים, משום לש. הגה: ואם נותן האוכל תחלה ולאח"כ החומץ או היין ומערבו בלא צענו, שרי דהוי שניי כמו בשתינתא דלעיל. וכן נהגין להסיר ע"י שניי: ומקום שדרכו לעשות כך בחול, יתן בשבת החומץ תחלה ולאח"כ האוכל.

דברי הרמ"א, שהורה להוסיף שינוי, מבוססים על שיטת רבי, כפי שמבואר באחרונים –

ט"ז אורח חיים סימן שכא ס"ק יב

הנה הדיעה דכאן בסעיף זה ובסעיף שאחריו שהתירו לתת משקה בשבת הוא דעת הרי"ף ורמב"ם והרא"ש פוסקים כר"י בר יהודה, וע"כ אין צריך שינוי בנתינת המשקה, רק בגיבול, שהוא העירוב, ועל כן הצריך שלא יטרוף בכח אלא מערבו מעט מעט. ובתרומת הדשן מצריך עוד שינוי בעירוב, שלא יטרפנו בכלי, כגון בכף, אלא בידו או יאחז הכלי עצמו וינענע אותו כדי שיתערב מה שבתוכו, וזהו הי"א שמביא רמ"א ... והי"א שמביא הש"ע בסעיף שאח"כ הוא בעה"ת שפוסק כרבי דבנתינת המשקה הוה האיסור, אם כן לא מהני השינוי שיעשה בעירוב

יש לציין שגם שיטה זו איננה חולקת על כך שמותר להוסיף נחל נוסף לחרדל בשבת, אחרי שהוא עורבב ביום הקודם (אלא שצריך לערבב בנחת), כפי שלמדנו לעיל. המחלוקת היא אם יש דרך מותרת להוסיף את הנחל בשבת.

ברם, ה"ט מסביר שגם האשכנזים החוששים לשיטת רבי, חוששים רק לחומרה, ובעת הצורך מקלים כשיטת רבי יוסי ברבי יהודה –

ונראה דכאן לא החמירו ... כיון דאי אפשר לעשות זה בערב שבת, דיתקלקל טעמו של צנון, על כן לא הצריכו שינוי כיון דעיקר עשייתו בשבת שבקוהו אעיקר הלכתא דקיי"ל כר"י בר יהודה
שימו לב לדוגמת הט"ז ל"מקום צורך" – תערובת שלא ניתן להכינה בערב שבת.
וכך פוסקים פוסקי האשכנזים –

משנה ברורה סימן שכד ס"ק יא

נוהגין להחמיר כסברת בעל התרומה

שמירת שבת כהלכתה (מהדורה תשלט) פרק ח סעיף י

היה הכרח להכין בלילה עבה דווקא בשבת עצמה (משום שאם יעשנה מבעוד יום תתקלקל) – יתן מן המשקה בחומר היבש בערב שבת, ויתן ממנו כדי שכל החומר היבש יהיה רווי, ויערבב קצת, ואז מותר להוסיף משקה בשבת ולבחוש

שם הערה לח

כי מעיקר הדין נקטינן כרבי יוסי ברבי יהודה

שם סעיף יא

בשעת הצורך, דהיינו כשאי אפשר לתת מן המשקה בחומר היבש בערב שבת, או ששכח להכין, הוא זקוק למאכל זה, או כשצריך להכין אוכל טרי, כגון בשביל התינוק, אזי יכין את הבלילה העבה בשבת, ויקפיד לשנות מן הסדר בנתינת המשקה וגם באופן הבחישה

שם סעיף יד

הבא לסחוט לימון ... לתוך בנות מרוסקות, ולערבב את המיץ בהן, מותר לעשות כן בשביל התינוק, בתנאי שיקפיד על השינויים

**רבנות –
סימן שכא סעיפים יד-יח
סימן שכד סעיף ג**

סיכום

מחלוקת התנאים והאמוראים – על איזה שלב של הלישה חייבים?

במשנה (מסכת שבת פרק א משנה ה) מובאת מחלוקת בית הלל ובית שמאי אם ישנו חיוב להשבית כלים בשבת. אחת הדוגמאות המובאות שם היא מחלוקת אם מותר לשרות דיו וסממים בערב שבת, בזמן שהשרייה לא תסתיים לפני כניסת השבת.

רב יוסף (מסכת שבת דף יח ע"א) אומר שלכאורה המשנה מתאימה לדעת רבי, הסובר שעצם נתינת המים והקמח היא איסור לש. לפי רבי יוסי בר"י, אינו חייב יד שישגבל. אבוי מציע שמא רבי יוסי בר"י מודה שכאשר מדובר על חומר שאיננו בר גיבול, חייב על עצם הכנסת החומרים (כשיטת רבי ביחס לכל חומר). הגמרא מציגה ברייתא, ממנה משמע שרבי יוסי בר"י חולק גם באפר, שאיננו בר גיבול, אבוי מציע לגרוס "עפר", כך שלמעשה אבוי אינו חוזר מהצעתו.

מהסוגיה אנו למדים שיש שתי מחלוקות – א. מחלוקת תנאים אם הנחת חומרים ברי-הגיבול יחד מחייבת, או רק ערבובם. ב. מחלוקת האמוראים, אם אותה מחלוקת היא גם בחומרים שאינם ברי גיבול (כשיטת רב יוסף) או שחלקן רק על חומרים ברי גיבול (כהצעת אבוי).

לעומת זאת, במשנה בפרק כד נאמר שמותר לתת מים למורסן, ואסור לגבל. לכאורה משנה זו מתאימה לשיטת רבי יוסי בר"י, ולא רבי, האוסר את עצם נתינת המים. מצד שני, לכאורה מורסן אינו בר גיבול, כך שלכאורה המשנה היא כשיטת רב יוסף. הגמרא (מסכת שבת דף קנה ע"ב) מציגה את דברי רב יוסף ואבוי שנית. אך הפעם מובאת ברייתא, בה רבי יוסי בר"י ורבי חולקים מפורשות אם מותר לתת מים למורסן. ברייתא זו לכאורה דוחה את דברי אבוי כליל.

מהו היחס בין הסוגיות? מדוע דחיית דברי אבוי, המופיעה בפרק כד, איננה מופיעה בפרק א?

הרמב"ם סובר שהסוגיה בפרק כד מהווה השלמה לסוגיה בפרק א'. על כן יש לפסוק כרבי יוסי בר"י (שהמשנה בפרק כד סתמה כמותו) וקרב יוסף (שהרי דברי אבוי נדחו). אם כך, אינו חייב עד שישגבל, בין חומר הראוי לגיבול ובין חומר שאינו ראוי לגיבול. מכיוון שאינו חייב עד שישגבל, אינו חייב על לישת חומר שאינו בר גיבול, שהרי לא ניתן לגבל אותו! לכן הרמב"ם פסק להלכה – ביחס לחומרים ברי גיבול – איסור גיבולם מדאורייתא. מדרבנן אסור לתת עליהם מים אפילו ללא גיבול. חומרים שאינם ברי גיבול – אין איסור דאורייתא בגיבולם. מדרבנן אסור לגבל, אך מותר לשפוך עליהם את המים.

לפי בעלי התוספות והראב"ד יש להבחין בין הסוגיות. בפרק א' מדובר על חומרים שאינם ברי גיבול כלל. עליהם אביי נשאר בהצעתו, שרבי יוסי בר"י מודה לרבי שמכיוון שאין דרך לגבלם כלל, האיסור קורה ברגע נתינת המים. לפיכך לשיטתם יש להבחין בין שלושה סוגי חומרים – א. ברי גיבול – אודותם חלקו רבי ורבי יוסי בר"י. הלכה כרבי יוסי בר"י, וא"כ אינו חייב עד שיגבל. ב. ברי גיבול קצת (כמו מורסן) – לגביהם דברי אביי נדחו, ולפיכך גם לגביהם קיימת אותה המחלוקת, וא"כ אינו חייב עד שיגבל. ג. אינם ברי גיבול כלל – רב יוסף ואביי חולקים אם רבי ורבי יוסי בר"י חולקים אודותם. הלכה כרבי יוסי בר"י ואלבא דאביי, א"כ חייב בנתינת מים עליהם.

הריטב"א והתרומה מסכימים עם הניתוח של בעלי התוספות. אך חולקים על כך שהלכה כרבי יוסי בר"י, שכן הלכה כרבי מחברו. לפיכך תמיד חייב על עצם נתינת המים.

לישה בשינוי, ותערובת עבה ורכה

בברייתא (מסכת שבת דף קנה ע"ב) מובאת מחלוקת אם מותר לגבול קלי. רב חסדא מבאר שלפי רבי יוסי בר"י מותר לגבול קלי אם עושה זאת בשינוי, בגיבול כמות קטנה.

מהדברים לכאורה מוכחים דברי הרמב"ם, שכן לפי בעלי התוספות אין היתר לגבל חומר שאיננו בר גיבול, שהרי יש בכך איסור דאורייתא!

הנשמת אדם, על סמך דברי הפרי מגדים, מבאר שלפי בעלי התוספות קלי הוא חומר בר גיבול קצת (לכן אין איסור בנתינת מים עליו), וההיתר אינו בהכנת כמויות קטנות אלא בערבוב בשינוי. מכיוון שמערבב בשינוי, אין בכך אלא איסור דרבנן. הביאור הלכה מבאר שיש להבחין בין נתינת נוזל על חומר שאיננו ראוי בפני עצמו, כחלק מהליך הכנתו, לבין נתינת נוזל על אוכל המוכן לאכילה כמות שהוא. מכיוון שהקלי מוכן לאכילה כמות שהוא, נתינת המים עליו היא חלק מהכנתו לאכילה בלבד, כמו נתינת רוטב. משכך, אין בזה איסור דאורייתא. כאשר מכין את הקלי בכמויות קטנות, זה מותר, כהכנת אוכל. לכן הביאור הלכה מוסיף שלכאורה ההיתר הוא בזמן האכילה. יש לציין שאין היתר של לישה סמוכה לסעודה. אך אין זה אומר שאין היתר לעשות פעולה הדומה ללישה (נתינת רוטב), בתנאי שניכר שעושה זאת לאכילה מיידית (סמוך לסעודה ובכמות קטנה).

השלכת דיני שינוי והיתר ערבוב חרדל להבנת מהות הלישה

לפי רבי יוסי בר"י, הלישה היא הפיכת העיסה לאחידה. ואילו לפי רבי, שפיכת המים על המוצק, שזה תחילת חיבור החלקים המוצקים, היא איסור הלישה. אך מה שעומד ביסוד הלישה לכו"ע הוא שהנוזל מחבר את המוצקים. לפי הגדרה זו ניתן לבאר מספר סוגיות –

בהמשך הברייתא (המובאת במסכת שבת דף קנו ע"א) נאמר שהתנאים מסכימים שמותר לבחוש שתית בשבת. הגמרא מבארת שמדובר בשתית רכה, ובהפיכת סדר נתינת החומרים.

לכאורה הפיכת סדר החומרים אמורה לסייע לרבי, הסובר שעצם נתינת החומרים אסורה. ברם, הפוסקים מבארים שהפיכת הסדר מסייעת גם לרבי יוסי בר"י, ושינוי בערבוב מסייע אף לרבי (עיין בהרחבות, שם התבאר העניין). הריטב"א מוסיף שגם רבי יוסי בר"י מודה שיש לשנות, בין בתערובת רכה ובין בתערובת עבה.

החזון איש מגדיר שלוש רמות של תערובות –

מצב בו הנוזל משמש לחבר את החלקים המוצקים, ונוצרת עיסה מוצקה. זהו הנקרא בגמרא "עבה".

מצב בו הנוזל משמש לחבר את החלקים המוצקים, ונוצרת עיסה נוזלית. זהו הנקרא בגמרא "רכה".

מצב בו החלק המוצק מעבה את הנוזל. זו איננה לישה כלל.

גם רבי, האוסר את עצם יצירת התערובת, אוסר אך ורק תערובות בהן ניתן לראות את החלק הנוזלי כמחבר את המוצק. אם התערובת תיצור נוזל בעל גוון שונה וכדו', זו איננה לישה כלל.

ברייתא נוספת (המובאת במסכת שבת דף קמ ע"א) מתירה להוסיף נוזלים ולערבב חרדל שנילוש מערב שבת (אך יערבב בעדינות). הביאור הלכה מבאר שמכיוון שהחרדל כבר התערבב עם הנוזל, הוספת נוזלים נוספים ולישתם איננה מחברת מוצקים נפרדים, ולכן אין בכך איסור. החזון איש אומר שאדרבה – הנוזל החדש רק מרחיק בין החלקים המוצקים שבתערובת (לכאורה השש"כ הבין מכך שאם הנוזל איננו גורם לריחוק המוצקים בתערובת, יהיה בכך איסור לישה. עיינו בדבריו בהרחבות).

לאור זאת בילקוט יוסף מתיר להכין מיונו. ולכאורה הוא הדין להכנת טחינה.

בזאת אנו מסיימים את סדרת השיעורים בענייני אבות המלאכה הנוכחית. בעזרת ה' בשיעור הבא נעבור לסדרה האחרונה בהלכות שבת – דיני פיקוח נפש, והשלמת מספר אבות מלאכה.